

СЛОВЫ З ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНАЙ ФУНКЦЫЯЙ У ТВОРАХ Р. МУРАШКІ

Артыкул прысвечаны даследаванню элементаў вусна-гутарковага маўлення ў творах вядомага беларускага празаіка XX ст. Р. Мурашкі, больш шырока – узаемадзеянню сучаснага беларускага гутарковага маўлення і мовы літаратурна-мастацкага тэксту.

The theme of article is the analysis of the elements of the spoken language in works by a famous belarussian prose writer of the XX century Murashka R., and in the broad sense – the interaction of the modern belarussian spoken language with the language of works of literature.

Як адзначае В.А. Маслава, ацэначнасць і эмацыянальнасць у структуры канатацыі займаюць немалаважнае месца. Ацэначнасць з’яўляецца семантычнай уласцівасцю лексічнай адзінкі ці лексіка-семантычнага варыянту, састаўной часткай канатацыі і цесна звязана з эмацыянальнасцю. Зразумела, што ўсялякая ацэнка мае камунікатыўную прыроду. Яна ўтвараецца, фарміруецца ў працэсе зносін і прызначана для камунікацыі. “У свеце ацэнак дзейнічае не сапраўднасць наогул, а сапраўднасць адносна канцэптуальнага свету ўдзельнікаў камунікацыі, часу, месца, сацыяльнага статусу камунікантаў і г.д.” [1, с. 21].

Слова “эмацыянальнасць” можа разумецца ў двух сэнсах: па-першае, як уласцівасць суб’екта, яго здольнасць перажываць эмоцыі, афарбоўваць свае дзеянні і ўчынкi пачуццямi і выражаць iх; па-другое, як уласцівасць моўнага знака – патэнцыяльную магчымасць яго выразіць, факт эмацыянальнага перажывання суб’ектам нейкай з’явы рэчаіснасці, – менавіта той з’явы, якая складае дэнататыўны змест дадзенага моўнага знака. Другое значэнне мае статус лінгвістычнага тэрміна. В.А. Маслава размяжоўвае гэтыя значэнні: яна разумее эмацыянальнасць як псіхалагічную характарыстыку асобы, стан і ўзровень развіцця яе эмацыянальнай сферы, а эмацыйнасць – як лінгвістычную характарыстыку тэксту з усёй сукупнасцю моўных сродкаў, “здольных стварыць эмацыянальны эффект, выклікаць у рэцыпіента адпаведныя эмоцыі” [1, с. 20].

Паколькі ацэначнасць і эмацыянальнасць звязаны паміж сабой, мы будзем іх разглядаць як адзінае цэласнае паняцце “эмацыянальная ацэнка”, што прадстаўлена ў творах Р. Мурашкі шматлікай групай слоў з эмацыянальна-ацэначнай функцыяй.

Дадзеную групу слоў мы разбілі на дзве падгрупы: 1) лексемы, якія выражаюць эмацыянальную ацэнку ў намінацыйным значэнні (намінацыйна-ацэначныя і эмацыянальныя словы); 2) лексемы, якія выражаюць эмацыянальную ацэнку ў агульнамоўных пераносных, фігуральных значэннях (метафарычныя эмацыянальна-ацэначныя словы).

1. Намінацыйна-ацэначныя словы лексічна, сваімі намінацыйнымі значэннямі кваліфікуюць прадмет, з'яву са станюўчага ці адмоўнага бакоў (*дурны, шалёны, бандыт, цудоўны і інш.*). Выражаная такімі словамі ацэнка перш за ўсё інтэлектуальна-лагічная, а ўжо сам характар зместу вызначае іх эмацыянальную афарбаванасць.

Больш выразна ацэначны момант выражаны ў прыметніках і прыслоўях, якія абазначаюць непасрэдна якасці і прыметы:

“А цікава было б ведаць, бачыць гэта, – задзірката падхапіў ліслівы гуляй-вечер Юзік (“Сын”). Сярод балоцістага лесу ізноў цягла *брыдка* грэбля, *гразкая, недагледжаная*, на ямах, уся на лужах (“Салаўі святога Палікара”). Але калі Гарбач *вострым* позіркам заўважыў і працягнуў руку, каб ласкава дакрануцца да *маленькага* плечыка гэтае *няшчаснае дураватае* дзяўчыны, яна ўсклікнула і выбегла са школы” (“Салаўі святога Палікара”). “Адно за адным пачалі вылазіць з хаты *мурзатыя, пузатыя* дзеці ў чорных сарочачках, нагавіцах, сукенках” (“Салаўі святога Палікара”).

Выдзеленыя словы змяшчаюць у сабе характарыстыкі абазначаемых прадметаў не толькі з пункту погляду іх вартасці, але і важнасці, значнасці. Акрамя гэтага яны ўказваюць на пачуцці, якія звычайна выклікаюць рэаліі, што адпаведным чынам ацэньвае грамадства. Так, ЛА (лексічная адзінка) *ліслівы* выкарыстана для адмоўнай характарыстыкі асобы і азначае ‘які ліслівец, дагаджае каму-небудзь з карысцю для сябе’. Падобнае адмоўнае значэнне маюць лексемы *брыдка, гразкая, недагледжаная*, якія адрозніваюцца сэнсавымі адценнямі. Лексемы *няшчасная, дураватая* характарызуюць прадмет гаворкі, выклікаючы да яго пачуццё жалю. ЛА *мурзатыя, пузатыя* характарызуюць прадмет са знешняга боку. *Мурзаты, паводле* ТСБМ (Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы пад рэдакцыяй М.Р. Судніка (Мн., 1996)), – ‘выпацканы, брудны’.

Людзі павінны ведаць, як вы за іх стараецеся. А вы ўсё *нішкам*, каб ніхто не ведаў (“Салаўі святога Палікара”).

У ТСБЛМ знаходзім значэнне прыслоўя *нішкам* як размоўнага ‘моўчкі або непрыкметна для іншых, употай’.

Назоўнікі, што з’яўляюцца асобаснымі характарыстыкамі, так званыя словы-характарыстыкі, выкарыстаны Р. Мурашкам для выражэння пэўных знешніх рыс характару і паводзін чалавека, чалавечых страсцей і пачуццяў. Найбольш ужывальныя яны ў мове персанажаў. Напрыклад:

“*Галапутанку* хлеб далі, а ён!.. Плата за дабрата сельскую... Дох бы нечага з голаду з мацераю са сваёю!” (“Сын”) Пагнаць к чорту гэтага *байструка* (“Сын”)! “Вось і *маладзец!* Бачыш колькі нас? А зірні, якія прыгожыя дзяўчаты! Каго б ты выбраў? Вунь тая бялявенькая, глядзі, – і, абняўшы хлапчука за плечы, гімназістка безупынку пшчабятала з ім” (“Сын”). “*Гадзюкі!* – неспадзявана заявіла Ларыса і ўся ўспалыхнула раптам, заірдызела” (“Сын”). “Пейсах! Заплачуць твае жыдзінныя пейсы ад такой сустрэчы. Жыва!.. Дзве кварталы га-

рэпкі! Як застыў, – *ыш, сучыны сын*” (“Сын”). “*Вось сцярвяцы! – не сцярпеў Дуб*” (“Сын”).

Лексемы *сучыны сын, гадзюка, сцярвяцы* выкарыстаны аўтарам з мэтай надаць суб’екту негатыўную ацэнку, выклікаць да яго неадабральныя, асуджальныя адносіны. ЛА *галаупанак і байструк* характарызуюць чалавека з матэрыяльнага боку: ‘бедны, які нічога не мае’. Адзінка *мападзец* ужыта для выказвання пахвалы, адабрэння. Возьмем яшчэ некалькі сказаў:

“*Бачыць ён, перад будкаю ў лахманах з кары, што прыкрывалі яго голыя плечы і грудзі, страшны як вар’ят, увесь у брудных валасах, чалавек сядзіць*” (“Салаўі святога Палікара”). “*Ён і быў сівы... Стары ўжо, падла*” (“Салаўі святога Палікара”).

Выкарыстанне лексемы *вар’ят* (паводле ТСБЛІМ, лаянкавае ‘пра таго, хто дзейнічае безразважна; шалёны’) выклікае пачуццё абурэння і асуджэння. Дадзены стылістычна маркіраваны сродак робіць кантэкст больш выразным, выклікаючы ў чытача запланаваныя аўтарам адзначаныя ацэначныя адносіны і перажыванні, пачуцці і эмоцыі. З пэярэтыўнай афарбоўкай ужыта і размоўная зневажальная лексема *падла* са значэннем ‘пра каго-небудзь, што-небудзь вельмі дрэннае, а таксама як лаянка, грубы зварот’.

Не менш значнае месца ў творах Р. Мурашкі займаюць і намінацыйна-ацэначныя назоўнікі, якія выступаюць як сродак якаснай характарыстыкі самых розных прадметаў і рэалій і з’яўляюцца асобаснымі характарыстыкамі. Гэта найперш неадушайлёныя назоўнікі, што перадаюць агульную эмацыянальную ацэнку якіх-небудзь уласцівасцей, прадметаў, з’яў:

“*Каб не плаціць падаткаў, Аніпчык унікаў сустрэчы з кіраўнікамі Палікараўскага сельсавета, хаваўся ў лесе, тоячы злабу і помсту на апошніх за тое, што яны наклалі на яго штраф і спагналі яго ў выглядзе рознага хатняга нікому непатрэбнага баракла*” (“Салаўі святога Палікара”). “*Якое страхоцце! Дзе ж яны пахованы?*” (“Салаўі святога Палікара”).

Эмацыйна-ацэначны назоўнік *страхоцце*, які абазначае ‘той, хто (тое, што) наганяе страх, палохае; нешта пачварнае, брыдкае’, выкарастаны пісьменнікам з мэтай выказаць неспакойныя, напружаныя пачуцці героя. Размоўная лексема *баракла* валодае стылістычнай маркіраванасцю, прыналежнасцю да эмацыянальна зніжанай лексікі. У ТСБЛІМ знаходзім значэнне слова ‘старыя непрыгодныя рэчы, а таксама што-небудзь дробязнае, нязначнае’, якое характарызуецца адмоўнай ацэначнасцю, указваючы на грубыя фамільярныя адносіны, прыналежнасцю слова да размоўнага пласту лексікі, паколькі выражаныя ім эмацыянальная ацэнка і адносіны характэрныя для штодзённа-бытавых маўленчых зносін. ЛА *злаба* – дыялектны варыянт нейтральнага слова *злоба*.

Такім чынам, лексічнае значэнне разнастайных намінацыйна-ацэначна-эмацыянальных слоў указвае на дадатковую якасць прадмета, прымету з’явы, дзеяння ці асобасную характарыстыку. Яно ўздзейнічае на рэцэпіента эмацыйна, з суб’ектыўных пазіцый, узмацняючы змест твора. Такая лексіка “рэпрэзентуе

стылістычную, ацэначную і эмацыянальную функцыі, якія разам ствараюць змест, суадносна з паняццем экспрэсіўнасці ці экспрэсіўнай функцыі мовы” [4, с. 16].

2. Метафарычныя словы, якія выражаюць якасную і эмацыянальную ацэнку прадмета, таксама ўключаюцца ў склад эмацыянальна-ацэначнай лексікі. Яны выступаюць у функцыі ацэначных не ў прамых значэннях, а ў пераносных, фігуральных. Індывідуальна-аўтарскія метафары, уяўляючы сабой надзвычай суб’ектыўнае і індывідуальнае пераасэнсаванне слова, могуць быць апраўданымі і зразумелымі толькі ў пэўнай маўленчай сітуацыі, у пэўным кантэксте. Жывое маўленне родзіць іх штодзённа, штогадзінна, але яны недаўгавечныя. Іх існаванне абмежавана толькі рамкамі данага моманту гаворкі, сітуацыйным кантэкстам.

Ацэначная выразнасць слоў данай групы абумоўліваецца прадметна-лагічным зместам і вобразнасцю. У ЛЗ (лексічным значэнні) метафарычных эмацыянальна-ацэначных слоў змяшчаецца, як правіла, параўнанне, супастаўленне абазначаемых імі прадметаў, з’яў, працэсаў і г.д., што робіць метафарычныя словы з боку эмацыянальнай экспрэсіўнасці больш яркімі, моцнымі, чым іх намінацыйна-ацэначныя эквіваленты. Напрыклад:

“Ыш, *чортава пароддзе!* – прамармыгаў Цімох” (“Салаўі святога Палікара”). “Ну ці не *сучка* ж гэта? – падумала гаспадыня” (“Салаўі святога Палікара”). “*Вось карова!* – гаворыць яна. – Аж блузка трэснула” (“Салаўі святога Палікара”). “*Дужая, як кабыла...* Сілы няма дзе дзець, зусім разадрала блузачку” (“Салаўі святога Палікара”).

Заамарфізмы (заонімы) *карова*, *кабыла*, *сучка* выкарыстоўваюцца ў якасці “другой назвы” чалавека, якая характарызуе яго як носьбіта тых ці іншых якасцей, асацёпруемых даным моўным калектывам з той ці іншай жывёлай. Трэба адзначыць, што параўнанне чалавека з жывёлай ці іншай істотай можа быць успрынята як зневажальнае само па сабе. Менавіта гэты факт ляжыць у аснове зааморфных патэнцый усяго разраду заонімаў. Так, лексема *карова* ўжыта ў значэнні ‘тоўсты чалавек’, *кабыла* – ‘дужы’ (знешняя характарыстыка чалавека), *сучка* – ‘вельмі дрэнны’. Лексічная адзінка *чортава пароддзе* абазначае літаральна ‘роднасныя сувязі, суаднесенасць з чортам – злым духам у вобразе чалавека, д’яблам’.

Як бачым, эмацыянальна-ацэначныя словы складаюць значную частку слоўніка твораў Рыгора Мурашкі, паколькі характарызуюцца шырокай ужывальнасцю ў агульна-маўленчым ужытку, маюць больш-менш акрэсленыя межы і могуць быць выдзелены ў складзе гутарковай лексікі.

Спіс літаратуры

1. Маслова, В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста / В.А. Маслова. – Минск : Вышш. школа, 1997. – 156 с.
2. Мурашка, Р. Салаўі святога Палікара : Раман / Р. Мурашка. – Мінск : Беларусь, 1967. – 416 с.

3. **Мурашка, Р.** Сын : Раман / Р. Мурашка. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1957. – 492 с.
4. **Скшидло, А.Я.** Экспрессивно-просторечные глаголы-синонимы в диалогах художественной прозы / А.Я. Скшидло // Вопросы стилистики. – Вып. 15. – Саратов : СГУ, 1980. – С. 16–17.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова